

BERZEVICZY ALBERT ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA (1853–1936)

GALI MÁTÉ

Berzevicei és kakaslomnici Berzeviczy Albert 1853. június 7-én született a Sáros vármegyei Berzevicén, az egyik legősibb, a 13. századból eredeztetett magyar nemesi család tagjaként. Anyja Szinyei-Merse Amália (1821–1888), a neves festő, Szinyei Merse Pál nagynénje volt, apja pedig Berzeviczy Tivadar (1817–1889), aki az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején Sáros vármegye főjegyzőjeként részt vett a nemzetőrség megszervezésében. Ezért az abszolutizmus időszakában hivatalt nem vállalhatott, és csak 1861 után lépett újra közpályára. Az 1865-ös és 1869-es országgyűlési választásokon a Deák-párt jelöltjeként jutott mandátumhoz, 1870-ben pedig Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter felkérésére elvállalta Sáros- és Szepes vármegyék tanfelügyelőségét. 1885-ben Sáros vármegye tanfelügyelőjeként vonult nyugdíjba.¹

Az ifjú Berzeviczy tanulmányait magántanulónaként kezdte, csak harmadik elemi osztályos korában lett a kisszebeni piarista konviktus diákja. Azt követően Lőcsére került, és egyéves budapesti kitérőt leszámítva – az 1867/1868-os tanévben a pesti piarista nagygyimnáziumba járt – mindvégig ott tanult. 1870-ben tett sikeres érettségi vizsgát a szepesi vármegyeszékhelyen. Kisszebeni, lőcsei és budapesti iskolai értesítői alapján osztályai legjobb tanulói közé tartozott, magyar nyelvből és történelemből különösen jó eredményeket ért el, ezen felül remekül rajzolt.

Az érettségit követően a kassai jogakadémia hallgatója lett, a bírói államvizsgát 1874 áprilisában teljesítette. Májusban kéthónapos külföldi útra indult, bejárta Ausztria, Németország, Belgium és Franciaország nagyobb városait. Hazatérve megkezdte önkéntes katonai évét Eperjesen, melynek végén, 1875-ben sikeres tiszti vizsgát tett. 1877-ben szerzett államtudományi doktorátust a budapesti egyetemen, doktori disszertációjának témája Rend és szabadság az igazgatásban volt.² Még ugyanebben az évben feleségül vette az akkor mindössze 18 esztendő Kuzmik Zsófiát (1858–1948).

Közeleti pályája 1876-ban indult, amikor a frissen megválasztott sárosi főispán, Csáky Albin első hivatali aktusaként Berzeviczyt a vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki. A következő évben, immár doktori címe birtokában, a vármegyei tisztújítás során egyhangúlag választatott a vármegye első aljegyzőjévé, 1878-ban pedig tiszteletbeli főjegyzővé, a súlyos betegségben szenvedő Kolosy

¹ *Berzeviczy Albert: Visszaemlékezés édesatyámra.* Pesti Hírlap. 1927. 07. 17.

² *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* I. Bp. 1891. 979–980.

Miklós (1838–1880) helyettesítésére, akinek az 1880-ban bekövetkezett öngyilkossága után Sáros vármegye valóságos főjegyzője lett.³ Jegyzői tevékenysége mellett 1878–1881 között katolikusként az eperjesi evangélikus kollégium tanára is volt, jogtörténetet, nemzetgazdaságtant és politikatudományt oktatott.⁴

Az 1881-es országgyűlési választások előtt az eperjesi választókerület szabadelvű párthívei Berzeviczyt kérték fel képviselőjelöltjüknek, miután a kerületben korábban a Deák-párt és a Mérsékelt Ellenzék színeiben már öt alkalommal is mandátumot szerzett Bujanovics Sándor (1837–1918) bejelentette a visszavonulását.⁵ Berzeviczy ellenjelölt nélkül nyerte meg a választást, melyet követően jegyzői és tanárai állásáról is lemondott. 1883-ban, Baross Gábor közlekedési államtitkárra történt kinevezése után őt választották a képviselőház jegyzőjévé, és még ugyanebben az évben mondta el első nagyobb parlamenti beszédét, a középiskolai reform kérdésében. Ebben a humán képzés fontossága, a középiskolák feletti állami főfelügyelet és a magyar állameszme fokozott érvényesítése mellett foglalt állást.⁶

Az 1884-es választásokon az eperjesi választókerületből ismét Berzeviczy jutott be a Szabadelvű Párt képviseletében az országgyűlésbe. A parlamenti ciklust I. Ferenc József király trónbeszéde nyitotta meg, melyre a képviselőház egy válaszfelirati javaslattal reflektált. A javaslatot kidolgozó húsztagú bizottság Berzeviczyt jelölte ki az előterjesztés képviseletére és védelmére, aki az október 24-i előadói záróbeszédében bírálta az Országos Antiszemita Párt zsidóellenes politikáját, a gazdasági bajok megoldása érdekében – melyekből szerinte nemzetiségi-, felekezeti- és osztálykérdést csináltak – a társadalmi béke és a jogegyenlőség fontosságát hangsúlyozta, valamint kiemelte, hogy a szabadelvűeknél liberálisabb párt nincs Magyarországon.⁷ Miután pedig Szász Károlyt (1829–1905), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri tanácsosát 1884 nyarán a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé nevezték ki, pozícióját, Trefort Ágoston kultuszminiszter ajánlására, Berzeviczy Albert foglalta el.⁸ Trefort megbízásából 1885 júniusában Berzeviczy több németországi felsőoktatási intézményt felkéréselt, hogy azok kormányzati, szervezeti és gazdasági ügyeit, valamint a tanítási módszereiket tanulmányozza, és hogy tapasztalatait a hazai egyetemek tervezett

³ *Berzeviczy Albert: A berzeviczei ház története.* Kézirat, é. n. [1920]. 82–91.

⁴ Új országgyűlési almanach 1887–1892. Szerk. Sturm Albert. Bp. 1888. 179.

⁵ Az eperjesi választókerület választóíhoz. Eperjesi Lapok. 1881. 06. 11.

⁶ *Berzeviczy Albert: A középiskolai törvényjavaslat.* In: *Berzeviczy Albert: Beszédék és tanulmányok.* I. Bp. 1905. 21–47.

⁷ *Berzeviczy Albert: Válaszfelirati javaslat.* In: *Berzeviczy, 1905,* 49–75.

⁸ *Berzeviczy A.: Berzeviczei ház.* i. m. 102.

igazgatási reformja során figyelembe vehessék.⁹ A felsőoktatást Trefort betegsége miatt Berzeviczy 1886–1887 között már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkáráként felügyelte.

Az országos politikában is egyre nagyobb ismeretségre szert tett Berzeviczy az 1887-es választásokra a lőcsei választókerület képviselő-jelöltségét fogadta el, és szabadelvű programmal egyhangúlag, ellenjelölt nélkül jutott harmadszorra is a törvényhozásba.¹⁰ Az 1887–1892-es országgyűlésben legemlékezetesebb beszédét az 1889. évi „nagy véderővita” kapcsán tartotta. Az 1868-as véderőtörvény a hadsereg létszámát tíz évre határozta meg, kötelezően előírva az újonclétszám tízévenkénti parlamenti újratárgyalását. A kormánypárt a jogszabály reformját tartalmazó törvényjavaslatát 1888-ban terjesztette be, ám annak két, botrányt okozó paragrafusa is volt. A 14. § kivette az újonclétszám tízévenkénti újratárgyalását a javaslatból – politikai ellenfelei szerint Tisza Kálmán miniszterelnök ezzel „lekötötte a nemzet újoncmegajánlási jogát” – a 25. § pedig előírta, hogy az egyéves önkénteseknek ezentúl tartalékos tiszti vizsgát kell tenniük, melynek eredménytelensége esetén tanulmányaik felfüggesztése mellett további egy évet kötelesek szolgálni. A vizsgák német nyelven zajlottak, Csáky kultuszminiszter pedig éppen akkor rendelte, hogy a német nyelvet hatékonyabban tanítsák a középiskolákban. Az ellenzék emiatt erőszakos „germanizálásról” és a magyar nyelv megsértéséről beszélt.¹¹

Berzeviczy 1889. március 7-én szólalt fel a képviselőházban. Beszédében az egyéves önkéntesi szolgálatot pedagógiai szempontból rendkívül hasznosnak nevezte, szerinte ugyanis az rendre és pontosságra szoktatja a fiatalokat, illetve edzi a testet. Indokoltnak tartotta a második szolgálati év teljesítését, ha bizonyítható, hogy az önkéntes hanyagságból nem abszolválta a vizsgát. Kiállt ugyan amellett, hogy a számonkérés magyar nyelven történjen, de azt már nem támogatta, hogy a közös hadsereg szolgálati nyelve ne a német legyen, mivel nem tartotta volna szerencsésnek, hogy a katonaság szolgálat és vezénylet tekintetében kettészakadjon. Védelmébe vette Csáky 1888. decemberi rendeletét is, mert úgy vélte, hogy a nemzeti kultúra megerősítése érdekében szükség van az idegen, német kultúra befogadására is, s bár a magyar kultúrát elég erősnek tartotta ahhoz, hogy ellenálljon egy másik kultúra beolvasztási szándékának, azonban sosem fogja tudni nélkülözni azt a serkentő hatást, melyet egy nálánál fejlettebb kultúrával való érintke-

⁹ *Berzeviczy Albert: Jelentés a németországi egyetemek kormányzati szervezetéről s gazdasági ügykezeléséről. A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minister megbízásából előterjeszti dr. Berzeviczy Albert ministeri tanácsos. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Bp. 1885.*

¹⁰ Szepesi Lapok, 1887. 06. 19.

¹¹ *Bihari Péter: Az 1889-es „nagy véderővita”. Egy politikai hisztéria anatómiája. 2000. 2007/10. 66–76.*

zés idéz elő.¹² Berzeviczy expozéja a kormánypárt soraiban komoly elismerésben részesült, ám az ellenzéknek végül ettől függetlenül is sikerült megakadályoznia a véderőtörvény lényeges pontjainak elfogadását, Tisza Kálmán pedig tekintélye megrendülése után benyújtotta lemondását a királynak.

Lőcsei képviselői mandátumát Berzeviczy nem töltötte ki, ugyanis 1889 decemberében elhunyt Visi Imre (1852–1889), Budapest VIII. kerületének (Józsefváros) szabadelvű képviselője. A párt országos vezérkara nem szerette volna megkockáztatni, hogy a legutóbbi választásokon fényes győzelmet arató Visi kerülete az ellenzék kezére kerüljön. Ezért Berzeviczyt indították a januári időközi választáson,¹³ ő pedig szoros küzdelemben ugyan, de legyőzte a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt jelöltjét, az eredetileg asztalosmester Madary Gábort (1844–?). 1892 januárjában Berzeviczyn kívül még ketten indultak a kerületben a választásokon, ő azonban a szavazatok abszolút többségét begyűjtve választatott meg újra Józsefváros parlamenti képviselőjévé.¹⁴

A magyar országgyűlést és közvéleményt az 1890-es évek első felében az egyházpolitikai kérdések foglalkoztatták leginkább. Csáky Albin 1890 februárjában kiadta az úgynevezett „elkeresztelési rendeletet”, melynek értelmében a keresztelest bármely felekezet lelkésze elvégezhetette, de ha a gyermek törvény szerint nem az ő felekezetéhez tartozott, akkor köteles volt nyolc napon belül közölni a keresztelest az illetékes lelkésszel, a tájékoztatás tényét pedig a saját anyakönyvében is feljegyezni. A katolikus papság ezt hevesen ellenezte, ugyanis attól tartottak, hogy a közléssel kiszolgáltatják a gyermekeket a protestánsoknak.¹⁵ Csáky ezért a vegyes házasságból született gyerekek esetében kilátásba helyezte a polgári anyakönyvvezetést. A kormány végül 1892-ben fogott hozzá az egyházpolitikai törvényjavaslatok kidolgozásához, melyek 1894 elején kerültek a képviselőház elé.¹⁶ Berzeviczy Csáky államtitkáráként ekkoriban többször is felszólalt az egyházpolitikai kérdésekben.

1892. május 30-i beszédében az izraelita vallás recepciója és egyenjogúsítása mellett érvelt, melyet nemzeti érdeknek nevezett. Támogatta a szabad vallásgyakorlást és a felekezeti egyenjogúsítást, mivel szerinte az egyetlen nagy, történelmi egyháznak sem sérti az érdekeit. 1894. március 3-án, a házassági jogról szóló törvényjavaslat képviselőházi vitáján a kötelező polgári házasság bevezetésének

¹² *Berzeviczy Albert: A véderőjavaslat 24. és 25. §-ai.* In: *Berzeviczy A.: Beszédék.* i. m. 77–104.

¹³ Szepesi Lapok, 1890. 01. 05.

¹⁴ *Berzeviczy A.: Berzeviczei ház.* i. m. 120–128.

¹⁵ *Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München. 1973. 461.

¹⁶ 1892-ben Szapáry Gyulát Wekerle Sándor váltotta a miniszterelnöki székben, de Csáky 1894-ig mindkét kabinetben vallás- és közoktatásügyi miniszter maradt.

álláspontjára helyezkedett, magasztos és fontos célnak titulálva azt, melynek (liberális) megoldását szükségszerűnek és elkerülhetetlennek látta. Úgy vélte, hogy az 1880-as évektől fokozatosan háttérbe szorultak a szabadelvű eszmék, és a liberális szellemiség meggyengülésének „legvisszataszítóbb tünete” szemében az antiszemitizmus megerősödése volt. A katolikus egyháznak ugyanakkor szerinte nemcsak a dogmaszerű hitbuzgalomra, hanem az őszinte vallásossággal párosult hazaszeretetre és toleranciára is intenie kellene a híveit.¹⁷

Az egyházpolitikai reformokat a képviselőház elfogadta, a főrendiház azonban elutasította, ezért a javaslat visszakerült a képviselőházhoz, mely megerősítette a korábbi határozatát. Wekerle Sándor miniszterelnök 1894 januárjában lemondott, a király viszont júniusban újra őt nevezte ki kormányfőnek. Régi-új kabinetjében Csáky helyét Eötvös Loránd foglalta el, minisztere távozása miatt pedig Berzeviczy lemondott az államtitkári címéről. Az egyházpolitikai törvényjavaslatok (kötelező polgári házasság, zsidó vallás recepciója) végül, ha nagy küzdelmek árán is, de 1894–1895 folyamán, a főrendiház és a király jóváhagyásával, kerültek be a Magyar Törvénytárba.¹⁸

Berzeviczy hosszú éveken át volt támogatója a sportnak, valamint az iskolai testnevelés ügyének, és már egy 1889-es parlamenti beszédében is az olimpiai játékok feltámasztását szorgalmazta. Ezért nem meglepő, hogy őt választották az 1895 decemberében alakult Magyar Olimpiai Bizottság első elnökévé.¹⁹ Politikai karrierje szempontjából azonban a következő év meghatározóbb volt a számára: áprilisban Ferenc József valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki, megválasztották az 1896-os konferenciáját Budapesten rendező Interparlamentáris Unió²⁰ magyar csoportjának alelnökévé, október végén két ellenjelölttel szemben ismét megnyerte a józsefvárosi képviselőválasztást, majd az év végén összeült országgyűlés képviselőházának alelnöke lett, és ezt a pozíciót az 1898-as lemondásáig töltötte be.²¹

1899-ben publikálta első nagyobb munkáját, *Úti rajzok és tanulmányok* címmel. Berzeviczy először 1890-ben járt Olaszországban, amikor a heves józsefvárosi választási küzdelmek következtében megrendült egészségi állapotára való tekintettel, orvosa tanácsára Bécsbe, majd egy hónapra Olaszországba utazott regenerálódni. Könyve megjelenéséig még kétszer (1897, 1898) látogatott el az Appennini-félszigetre, és az utazásai során készített jegyzeteit, tanulmányait,

¹⁷ *Berzeviczy Albert: Az egyházpolitika.* In: *Berzeviczy A.: Beszédek.* 1905, 131–190.

¹⁸ *Pölöskei Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918).* In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk. Gergely András. Bp. 2005. 495–496.

¹⁹ *Takács Ferenc: Az olimpiák.* Bp. 2012. 74–77.

²⁰ Az 1889-ben alakult szervezet a szuverén államok parlamentjeinek szövetségéként funkcionált.

²¹ *Országgyűlési almanach 1935–1940.* Szerk. Haeffler István. Bp. 1935. 119.

számos illusztrációval kiegészítve ezután tárta csak a magyar olvasóközönség elé. Könyvében részletesen ismertette Olaszország legnevezetesebb városainak (Pisa, Nápoly, Róma, Firenze, Milánó stb.) történelmet és kulturális örökségét, annak ellenére is, hogy kötete előszavában leszögezte: szándéka nem az volt, hogy néprajzi, művészet- vagy művelődéstörténeti szakmunkát írjon, hanem hogy gazdagítsa a magyar útirajzok rendkívül szegényes tárárt.²²

1900-ban Berzeviczy részt vett az Interparlamentáris Unió párizsi konferenciáján, majd a következő évben ismét megnyerte az országgyűlési képviselő-választást a VIII. kerületben, Szilágyi Dezső (1840–1901) halála után pedig Apponyi Alberttel együtt lett Magyarország képviselője a hágai nemzetközi választott bíróságon.²³

Oktatáspolitikusként pályája csúcsára 1903 őszén ért, amikor Tisza István első kormányában elvállalta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését. Ferenc József november 3-án nevezte ki miniszterré. Hivatalba lépésekor a kultuszminisztérium személyzete előtt tartott előadásában méltatta Trefort Ágoston és Csáky Albin érdemeit, s mivel államtitkárként maga is részese volt Trefort és Csáky miniszteri koncepciói kidolgozásának, ezért valószínűsíthető volt, hogy a tárca élére kerülve is hasonló elvek alapján szeretné majd folytatni a munkát.²⁴

Miniszteri programbeszédét Berzeviczy 1904. július 30-án mondta el a képviselőházban. Elsőként vallási kérdésekkel foglalkozott: kijelentette, hogy együttműködni kíván a hazai egyházakkal az „állam és egyházak előtt egyaránt álló etikai és kulturális célok” elérése érdekében, valamint feladatául jelölte meg a katolikus autonómia és a lelkeszi kongruához nyújtott állami dotáció rendezését. A felsőoktatás terén fontosnak érezte a budapesti és a kolozsvári mellett egy harmadik, sőt egy negyedik egyetem létesítését is, mivel szerinte a modernizálódó országnak erre szüksége volt. Szót ejtett a középiskolák és a polgári iskolák reformjáról is, különösen utóbbiak esetében látta sürgősnek a változtatásokat. Úgy vélte, hogy a polgári iskolát hatosztályossá kellene fejleszteni, alsó és felső tagozattal, melynek elvégzése jogosítana az egyéves önkéntesi szolgálatra, illetve bizonyos hivatali állások betöltésére. Ezekkel a módosításokkal szerinte csökkenteni lehetne a középiskolák túlszűfoltóságát. Úgy vélte, a népoktatási törvény (1868: XXXVIII. tc.) is mielőbbi revízióra szorul, melynek keretében intenzívebbé kell tenni a tanfelügyeletet, emelni a tanítóképzés színvonalát, állami bizottság ha-

²² *Berzeviczy Albert*: Itália. Úti rajzok és tanulmányok. Bp. 1899.

²³ Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Szerk. Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc. Bp. 1910. 240.

²⁴ *Mann Miklós*: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. Bp. 1993. 114.

táskörébe utalni a tanító képesítés megadását és eredményesebbé tenni a magyar nyelv oktatását.²⁵

A népoktatás új reformját szolgáló törvényjavaslatát azonban még a program-beszéde előtt, 1904 márciusában terjesztette be Berzeviczy. Az ötlet eredetileg az ellenzéki Kossuth Ferenctől származott, amit a miniszterelnök elfogadott, kidolgozását pedig a kultuszminiszterre bízta. A törvényjavaslat az 1879: XVIII. tc. (A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben) konzekvens végrehajtását célozta állami támogatással, mivel úgy ítélték meg, hogy a magyar nyelv tanítása terén érdemi előrelépés 1879 óta nem történt. A törvény 14 §-a előírta, hogy – a hit- és erkölcsstan kivételével – ahol igény mutatkozik az anyanyelvhasználatra, ott „az állami elemi iskolában minden köteles tantárgy magyar nyelven tanítandó”. A nem állami népiskolákban meghagyta az iskolaalapító jogát a tannyelv megválasztására, a magyar tannyelvű, nem állami iskolákban a nemzetiségi diákok anyanyelvi oktatását a fenntartók lehetőségeitől tette függővé, a 15. § pedig rendelkezett arról, hogy a nem magyar tannyelvű iskolák tanulójának az államnyelvet olyan szinten kell bírniuk, hogy „az ő életviszonyainak megfelelően gondolatait magyarul helyesen ki tudja fejezni, továbbá tudjon magyarul folyékonyan olvasni, írni és számolni”.²⁶

A törvényjavaslat végleges formáját 1904. október 20-án terjesztette be a képviselőház elé Berzeviczy, a kormánypárt és az ellenzék zajos éljenzése közepette. Ugyanakkor a nemzetiségi jogok védelme érdekében Kossuth Lajosra hivatkozó román képviselőt, Aurel Vladot (1875–1953) csendre intették. Az indítvány az 1905-ös belpolitikai válság, illetve a Tisza-kabinet (és vele együtt Berzeviczy) bukása miatt törvényi erőre végül emelkedett. Konceptiója elemei viszont az 1907-es, Apponyi-féle nemzetiségi törvényben (1907: XXVII. tc.) realizálódtak.²⁷

Vallás- és közoktatásügyi miniszterként Berzeviczy népiskolai könyvtárjegyzéket bocsátott ki, és több mint 2000 könyvtárat alapított a népiskolákban. A népkönyvtárak létrehozását bármely község, egyesület, társulat vagy hivatal kezdeményezhette, az olvasók pedig díjtalanul férhettek hozzá az összes, a minisztérium által jóváhagyott jegyzéken szereplő kötethez. Vándorkönyvtárak létesítésére is sor került, hogy a kisebb települések, vagy tanyák lakói is olvashassanak. Minisztersége alatt szerezte meg a Magyar Nemzeti Múzeum Erkel Ferenc irodalmi hagyatékát, és a rodostói Rákóczi-ház emlékeit. Az Országos Képtár értékes Munkácsy- és Rembrandt-festményekkel gazdagodott. Befejeződtek a jáki templom felújítási munkálatai, és megkezdődött több jelentős műemlékünk renoválása

²⁵ Felkai László: Berzeviczy Albert, a művelődéspolitikus. Magyar Pedagógia. 1998/1. 33–34.

²⁶ Vesztróczy Zsolt: Modernizáció és/vagy magyarosítás. Iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban, 1867–1918. Pro Minoritate. 2012/1. 165–166.

²⁷ Mann M.: Kultúrpolitikuskok. i. m. 119.

is. 1904-ben indultak meg a Zeneakadémia új épületének alapozási munkái. Az Országos Színművészeti Akadémia az 1904/1905-ös tanévben új épületbe költözött. Ezen felül Berzeviczy kezdeményezte – eredménytelenül – a hiteleshelyi levéltárakban felhalmozott, történeti jelentőségű iratanyagok állami felügyeletének megszervezését.²⁸ Kultuszminiszteri tevékenysége tehát komoly nyomot hagyott maga után a magyar oktatás- és művelődésügy területén.

Az 1905-ös választási vereséget követően sorozatos kilépések kezdődtek a Szabadelvű Pártban, melynek végén Tisza István 1906 áprilisában feloszlatta a pártot. Berzeviczy ezután 1910-ig politikai funkciót nem töltött be, ám továbbra is igen komoly közéleti szerepet vállalt. Még kultuszminisztersége idején, 1904-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, majd decembertől igazgatósági tagja, 1905 novemberében pedig (Eötvös Loránd lemondását követően) az MTA elnöke, egészen az 1936-ban bekövetkezett haláláig. Komolyan vehető tudományos teljesítmény ekkor még nem állt mögötte, ezért akadémiai tagságát és elnöki tisztét sokkal inkább kiváló politikai kapcsolatainak, valamint a miniszterelnökhöz fűződő jó viszonyának köszönhette. 1906. évi elnöki megnyitójában kifejtette, hogy a társadalom és az Akadémia eltávolodtak egymástól, mivel „a tömegek értelméhez és érzelméhez szóló nemzeti irodalom kifejlődése után” a tudományművelő feladatok kerültek előtérbe, és bár ettől az iránytól eltérni a jövőben sem lehet, „nem szabad az Akadémiának soha a nemzeti irodalom művelését sem egészen elhanyagolnia”.²⁹

1908-ban jelent meg történetírói–művészettörténetírói pályájának egyik legjelentősebb alkotása, Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz címmel. Megítélése szerint a nápolyi születésű Aragóniai Beatrix volt történelmünk egyik leggyülöltebb alakja, a magyar történetírás ugyanis őt tette felelőssé mindazon problémákért, melyek Mátyás király uralkodásának (1458–1490) utolsó évtizedében jelentkeztek. Saját bevallása szerint művének célja az volt, hogy nagyrészt kiadatlan okmányok, és egykorú forrásművek felhasználásával a lehető legteljesebb képet adja a királyné életéről. Mivel pedig nem tartotta magát sem a képrombolás, sem pedig a szerezcsenmosdatás hívének, ezért könyve megírásakor igyekezett lelkiismeretesen, – mint írta – csakis „a szigorú történeti igazsághoz” tartani magát. Olasz, francia, belga, német és osztrák levéltárakban is kutatott a legjelentősebb hazai intézmények mellett. A kötet Beatrix életének bemutatása mellett egy nagyszabású, színes korrajz is 15–16. századi Itáliáról és Magyarországról. A királynét egy művelt és a férjét tisztelő, ám ugyanakkor babonás, valamint rendkívül pazarló életet élő személyiségként ábrázolta, akinek egyéni tragédiája az volt, hogy az

²⁸ Mann M.: Kultúrpolitikuskok. i. m. 121–123.

²⁹ Vörös Antal: A konzervatív törekvések megerősödése 1905 után és a világháború évei. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Bp. 1975. 181–182.

összes testvérét túlélte, és Nápoly francia kézre kerülésével (1501) tanúja lehetett családja bukásának is.³⁰

Az 1906 óta hivatalban lévő második Wekerle-kormány 1910 januárjában, az ellenzéki koalíció felbomlása következtében megbukott, az uralkodó pedig Khuen-Héderváry Károlyt bízta meg a kormányalakítással, akinek kabinetjében több korábbi szabadelvű politikus is helyet kapott. A Szabadelvű Párt egykori tagjai ugyanis már 1907-ben megkezdték soraik rendezését, amikor megalakították a Nemzeti Társaskört, 1909-ben pedig nyílt politikai szervezkedésbe fogtak. 1910. február 14-én, a miniszterelnök jelenlétében megtartott szűkebb értekezleten határoztak arról, hogy párttá alakulnak, melynek neve Berzeviczy javaslatára Nemzeti Munkapárt lett. A másnapi sajtóorgánumban megjelent felhívásukban az ország súlyos állapotáért a négyéves koalíciós kormányzást tették felelőssé, a kiutat pedig az 1867-es kiegyezéshez való ragaszkodásban, és a magyar kormányzat, valamint Bécs közti konfliktusok megszüntetésében látták.³¹

A júniusi országgyűlési választásokon Berzeviczy újra megmérgette magát, a főváros II. kerületében munkapárti programmal indult, és jutott mandátumhoz. Áprilisban, a Corvin téri Vigadó nagytermében elmondott programbeszédében ő is '67-es alapokra való visszatérést szorgalmazta, és leszögezte, hogy a Függetlenségi Párt részéről értelmetlen '48-as programról beszélni, mivel az a politika, amit ők képviseltek, sosem volt azonos az 1848-as törvényhozás álláspontjával. Kijelentette, hogy támogatni fog minden olyan jogszabályt, amely a kisbirtokosok és mezőgazdasági dolgozók helyzetét igyekszik javítani, ezzel szabva gátat a kivándorlásuknak, valamint törekedni fog a gyári munkásság életszínvonalának emelésére és hazafias szellemű művelésére. A választójog reformját elsődleges feladatnak tartotta, az általános szavazati jog megadásának elvére helyezkedve, de csak abban az esetben, ha azzal az ország magyar nemzeti jellegének megőrzése mellett az iskolázottsággal rendelkező közép- és felsőrétegek pozíciója is biztosítva marad. Ugyanakkor leszögezte, hogy szigorú értelemben vett általános választójog sehol sincs, mivel mindenhol létezik valamilyen cenzus. A választójogi törvényjavaslat tárgyalását pedig azután tartotta időszerűnek, amint megalakult a munkaképes parlament.³²

Az 1910-es választásokon óriási győzelmet aratott a Nemzeti Munkapárt, Khuen-Héderváry miniszterelnök pedig Berzeviczyt kérte fel a képviselőház elnökének. Mivel a parlament ügyrendi tárgyalásai mellett az érdemi eszmecserét is fontosnak érezte, ezért Berzeviczy felkereste az ellenzéki pártokat, és pártközi

³⁰ *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz. Bp. 1908.

³¹ Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010). Szerk. Vida István. Bp. 2011. 92.

³² Programbeszéd. Elmondotta Berzeviczy Albert v. b. t. t. volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, a budapesti II. kerületi képviselőjelöltje. 1910 ápril 24-én a Corvintéri Vigadó nagytermében és az ápril 27-iki pártvacsorán elmondott beszédek. Budapest. 1910.

értekezleten igyekezett elfogadtatni velük a képviselőház munkarendjét, ígéretet téve a házszabályok betartására. 1911–1912 folyamán a véderő-törvényjavaslat vitája állt a belpolitikai élet középpontjában, amely a 3 éves szolgálati időt általában 2 évre csökkentette ugyan, a közös hadsereg létszámát azonban 159 ezer főre emelte, s ebből 68 ezer magyarországi sorozású volt.³³ A törvényjavaslat benyújtását az ellenzék részéről obstrukció követte, melyre a Munkapárt először kivárással, majd a házszabályok szigorúbb kezelésével reagált. 1911 októberében ellenzéki vezetők (Károlyi Mihály, Kossuth Ferenc, Baross János [1875–1926]) megállapodtak abban, hogy Berzeviczyt kéri fel a kormánypárttal történő kompromisszumos tárgyalások előkészítésére és vezetésére. Ő négy pontban foglalta össze a békefeltételeit:

1. Az ellenzék a házelnök közvetítésével tárgyal a kormánypárttal.
2. Nem vonják vissza a véderőjavaslatot, továbbá kizárják a tárgyalásokból a véderőtörvény és a választójogi reform együttes kezelését.
3. Az értekezletek fő célja olyan reformok vagy megállapodások elfogadása, melyekkel a véderőjavaslat békés parlamenti vitát követően emelkedhet törvényi erőre.
4. A választójogi kérdés csak a házszabály-revízióval együtt kerülhet a tárgyalások anyagába.

Az ellenzék október végén adta át Berzeviczynek a véderővel kapcsolatos, 22 pontos listáját (újonclétszám csökkentése, a 2 éves szolgálati idő szigorú betartása, magyar tannyelvű altiszti iskolák stb.), melyet a kormány nem fogadott el, a Munkapártban pedig folyamatosan erősödött a házszabály-revíziót követelők tábora. Berzeviczy ennek ellenére a korábbi platformja alapján kívánta folytatni az egyeztetéseket, ami egyre reménytelenebbnek tűnt. November elején a kormány és a pártelnökség együttesen vitatta meg a véderőjavaslat és az obstrukció ügyét. Tisza ekkor élesen szembehelyezkedett Berzeviczy kompromisszumos tervével, és az obstrukció letörése érdekében akár a házelnöki szerepre is vállalkozott volna, szükség esetén erőszakos eszközöket alkalmazva. Tiltakozása jelül Berzeviczy mindezeket követően lemondott a képviselőház elnökségéről.³⁴

A véderőjavaslatot végül 1912 júniusában fogadtatta el Tisza, miután házelnökként nem adta meg a felszólalási jogot az ellenzéki képviselőknek, a renitenseket pedig a parlamenti őrség segítségével eltávolította. Az 1874. évi választási törvényt felváltó új javaslatot (mely meghagyta a vagyoni- és adócenzust, de mérsékelte a műveltségi cenzust, összességében viszont körülbelül 50%-kal, az addigi

³³ *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005. 74.

³⁴ *Pölöskei Ferenc*: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914. Budapest, 1970. 54–57.

1,1 millió helyett 1,6–1,7 millióra növelte a választásra jogosultak számát) pedig 1913 áprilisában szavazta meg a parlament.³⁵

A következő években Berzeviczy a képviselőház különböző bizottságaiban folytatta a munkát. Tagja volt a pénzügyi bizottságnak és az összeférhetlenségi ítélő bizottságnak. 1917-ben bekerült a polgári törvénykönyv javaslatának tárgyalására a képviselőház részéről kiküldött bizottságba, majd még ugyanebben az évben a király élethossziglan a főrendiház tagjává nevezte ki. Mivel pedig az első világháború kitörése miatt az 1915-ös választásokat nem rendezték meg, így Berzeviczy továbbra is Budapest II. kerületének országgyűlési képviselője maradt.

1915-ben, egy évvel a háború kirobbanása után, Berzeviczy egy bécsi előadásában abbéli meggyőződésének adott hangot – a humán tudományok fontosságának hangoztatása mellett –, hogy a pusztító harcok befejezése után a tudományra vár majd az a feladat, hogy a kultúrnépek közeledését elősegítse.³⁶ Mindvégig azon az állásponton volt, hogy Ausztria–Magyarország nem tehető felelőssé a világháború kirobbantásáért, mivel minden nagyhatalom egy támadó célzatú háború megindítását fontolgatta (a Monarchia szerinte csak védekező küzdelmet folytatott). Egy esetleges háborús győzelem esetére négy pontban foglalta össze a legszükségesebb teendőket:

1. Véderőfejlesztés.
2. Belpolitikai téren a lojálisan viselkedőket megjutalmazni, ellenben eltipor ni mindenkit, aki a Monarchia érdekeivel szembehelyezkedett.
3. Felkarolni a testnevelés ügyét, hogy a katonák később jobban ellenálljanak majd a modern háború megpróbáltatásainak.

A közoktatásban a hazafias, vallásos, erkölcsös nevelés erőltetése, mely a nemzeti összetartozás érzését és a hazához való feltétlen hűséget plántálja a diákokba.³⁷

A háborús vereség, valamint az azt követő összeomlás után azonban Berzeviczy elképzelései szertefoszlottak. Ráadásul 1918. október 31-én ismeretlen fegyverek meggyilkolták Tisza Istvánt, akit egy hazája iránt önzetlen, és önmegtagadó embernek, valamint „vértanúvá lett nagy férfiú”-nak tartott, s aki „származásánál fogva már a bölcsőben reményt és ígéretet jelentett a hazára nézve”. Úgy vélte, Tisza célja a Monarchia közjogi keretein belül a történelmi magyar állam anyagi és szellemi felvirágoztatása volt. Élete szerinte példa lehet mindazok előtt, akikben a

³⁵ *Romsics I.*: Magyarország története. i. m. 81.

³⁶ *Berzeviczy Albert*: Humanizmus és világháború. Budapesti Szemle. 163. kötet (1915). 321–336.

³⁷ *Berzeviczy Albert*: A háború eddigi mérlege. Budapesti Szemle. 162. kötet (1915). 161–179.

kötelezettségérzetet elnyomja az önzés és az anyagiasság, illetve egyéni céljaikat a kollektív érdek fölé helyezik.³⁸

A polgári demokratikus forradalom eseményeit Berzeviczy antipátiával figyelte, inkább visszavonultan élt. 1918. november 16-án sem volt ott az Országgyűlésben, amikor az 1910-ben választott törvényhozás kimondta az önfeloszlatását, és kikiáltották a népköztársaságot. A Tanácsköztársaság alatt viszont az élete gyökeres fordulatot vett: 1919 húsvétvasárnapján ellenforradalmi szervezkedés vádjával alaptalanul letartóztatták és a Markó utcai törvényszéki épületbe vitték, ahol három napon át tartották fogva, többek között Festetics Pál gróffal (1841–1924), császári és királyi kamarásmesterrel, Polónyi Gézával (1848–1920), a második Wekerle-kormány igazságügy-miniszterével, valamint Tallián Béla báróval (1851–1921), az első Tisza-kormány földművelésügyi miniszterével. Gyors szabadulását állítólag Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos közbenjárásának köszönhetette.³⁹

A tanácskormány regnálása és a román csapatok budapesti megszállása alatti, számára depressziós heteket követően Horthy Miklós november 16-i bevonulását Berzeviczy egyfajta felszabadulásként élte meg. Aznap este, a Nemzeti Kaszinóban rendezett ünnepségen ő is felszólalt. Beszédében kifejtette, hogy a nemzeti hadsereg háromszor pusztult el, mielőtt Horthy feltámasztotta volna halottaiból: elsőként a közös hadseregben, idegen vezénylet alatt, idegen érdekekért. Másodszor a Károlyi-kormány alatt, mely kísérletet sem tett az ország területének védelmére, és legfőbb feladatának a hadsereg felbomlasztását tekintette. Harmadjára pedig a Tanácsköztársaság idején, amikor arra kényszerítették a magyar katonát, hogy megtagadjon mindent, amit a múltban tisztelet övezett (erkölcs, fegyelem, engedelmesség, Isten, haza stb.). Horthy ellenben rendkívüli szervezőtehetséggel és akaraterővel életre keltette ezt a hadsereget, melyet Berzeviczy a „magyar nemzet csodás regenerálódási képessége” szimbólumaként értelmezett. Felszólalása végén pedig köszöntötte Horthyt, a nagy katonát és a még nagyobb hazafit.⁴⁰

Felvidéki származású politikusként, valamint sárosi földbirtokos nemesként, a trianoni békeszerződést óriási traumaként élte meg Berzeviczy. A magyar történelem legnagyobb és legsúlyosabb csapásának tartotta, a tatárjáráshoz, a mohácsi vészhez és az 1848–1849-es szabadságharc leverését követő abszolutista időszakhoz hasonlította. A kelet–közép-európai térség békéjét szerinte a hibás területi rendezések miatt hosszabbtávon fenntartani nem lehet, és biztos volt abban,

³⁸ Serlegavató beszéd gróf Tisza István emlékére. Elmondotta Berzeviczy Albert 1924. április 22-én. Bp. 1924. 3–5.

³⁹ *Berzeviczy Albert: A bolsevizmus uralma alatt Budapesten. Naplójegyzetek.* In: *A bolsevizmus Magyarországon.* Szerk. Gratz Gusztáv. Bp. 2003. 210–213.

⁴⁰ *Berzeviczy Albert: Horthy, a katona és a hazafi.* In: *Horthy-naptár az 1920-iki szökő évre. A magyar nemzet újjászületésének emlékére.* Bp. 1920. 42–44.

hogy az elveszett területeket csakis a magyarság szellemi fölénye segíthet majd visszaszerezni, mivel a modern Magyarország hódító háborút sosem vívott.⁴¹

Annak ellenére, hogy a Bethlen István által 1926-ban újjászervezett felsőházban az MTA elnökeként még helyet foglalt, Berzeviczy a gróf nevével fémjelzett konszolidációs politika időszaka alatt aktív politikai szerepet nem játszott. Ennek okát azzal indokolta, hogy akkoriban már nem talált a saját elveivel összeegyeztethető pártot. A miniszterelnökről ugyanakkor azt tartotta, hogy „...e káoszról oly nagy ember magaslik ki, mint Bethlen István, aki talán minden elődjénél hivatottabb a vezéri méltóságra.”⁴² A dualizmus korának liberális–konzervatív eszmeiségéhez élete végéig hű maradt, ennek szellemében bírálta, amikor a jogegyenlőség elvén csorba esett. A kezdetektől fogva ellenezte az egyetemi felvételi rendszert szabályozó „*numerus clausus*” megalkotását és törvénybe iktatását.⁴³

Politikai gondolatvilágában meghatározó helye volt Széchenyi Istvánnak és Deák Ferencnek. Széchenyi legnagyobb érdemének a közművelődés terén az MTA megalapítását tartotta. Fontosnak érezte, hogy Széchenyi nyíltan vallotta, a közigazgatás nyelvének magyarnak kell lennie, s nála a nyelv kérdése nemcsak politikai–közjogi polémia volt, hanem kulturális is, mivel a tudományos ismeretek közvetítésének eszközévé a magyar nyelvet kívánta tenni.⁴⁴ Úgy vélte, hogy Széchenyi pályáján 1841-ben húzható meg a választóvonal, amikor Kossuth általa radikálisnak ítélt politikájára reagált a Kelet népe című művének kiadásával. Ekkor váltotta fel a gróf „ébresztő, buzdító, indító és agitáló” korszakát a „fékező, mérséklő, túlhajtásoktól óvó, a nemzeti és közjogi radicalismust korholó” második szakasz.⁴⁵

Deákkal kapcsolatban kiemelte, hogy Széchenyihez hasonlóan 1848-ban nem hagyta magát elragadtatni „a forradalmi láztól”, annak ellenére sem, hogy mindketten tagjai voltak Batthyány Lajos kormányának. Az abszolutizmus időszaka alatt következetesen ragaszkodott a passzív rezisztencia megtartásához. Deáknak az 1861-es országgyűlésen májusban és augusztusban előadott két felirati beszédét (az elsőt a perszónálunió államjogi elveinek védelme mellett felvetette a birodalom egészét érintő közös kérdésekben az eseti érintkezés lehetőségét a birodalom nem magyar felének népeivel, a másodikban pedig védelmezte ugyan az 1848-as törvények jogérvényét, de már említést tett arról, hogy azokat a király és a nemzet

⁴¹ *Berzeviczy Albert*: Nemzeti katastrófháink. Budapesti Szemle. 182. kötet (1920). 65–73.

⁴² *Szomaházy István*: Novellistából politikus, miniszter és az Akadémia elnöke. Az Est. 1924. 12. 05.

⁴³ *Kovács M. Mária*: Törvénytől sújtva. A *numerus clausus* Magyarországon, 1920–1945. Bp. 2012. 174.

⁴⁴ *Berzeviczy Albert*: Széchenyi és a közművelődés. In: *Berzeviczy Albert [et al.]*: Széchenyi eszmevilága. Bp. 1919. 9–18.

⁴⁵ *Berzeviczy Albert*: Gróf Széchenyi István. Bp. 1907. 20.

egyesült akaratával módosítani lehet) remekműveknek tartotta. A kiegyezéssel szerte Deák „a nemzetnek egy félszázados alkotmányos, munkás békekorszakot alapított”, mellyel „mindenkorra rászolgált nemzete hálájára”.⁴⁶

Az Akadémiai elnökeként, íróként és történészként, valamint az Interparlamentáris Unió magyar delegációjának vezetőjeként Berzeviczy továbbra is a két világháború közötti magyar közélet egyik meghatározó szereplője maradt. Az Akadémiát a környező államokkal szemben nemzeti létünk egyik legfőbb támaszának tartotta, és „jövendő békés hódításainknak leghatalmasabb fegyvere”-ként tekintett az intézményre.⁴⁷

1922-ben jelent meg Berzeviczy minden kétséget kizáróan fő művének, Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865 című négykötetes munkának az első része, melynek megírásáért 1924-ben akadémiai nagyjutalomban is részesült. Nyolc évvel korábban kezdett hozzá az anyaggyűjtéshez, és az osztrák, német illetve magyar levéltárakban–könyvtárakban végzett többéves kutatómunkája után egy rendkívül adat-gazdag, és sokáig kánonalkotó könyvsorozatot alkotott. Berzeviczy az abszolutizmus korát egy jogalap nélküli és céltalan rendszerként definiálta, mely nemcsak Magyarország, hanem a Habsburg Birodalom érdekeivel is ellentétes volt. Ezen időszak alatt az elnyomók a nemzet legkiválóbb alakjait börtönbe vetették, vagy száműzetésbe kényszerítették, az osztrák kormányzat pedig megvonta az ország politikai jogait. A Bach-korszak kapcsán annak erőszakosságát, és az idegen tisztviselőkön (akik „beözönlöttek” az országba) keresztül történő germanizáló törekvéseit hangsúlyozta. A birodalomba való beolvasztási kísérletek véleménye szerint 1865 decemberében, az országgyűlés összehívásával zárultak le, ezért ezt a dátumot tekinti az abszolutizmus végpontjának. Könyveiben a passzív rezisztencia elvének komoly jelentőséget tulajdonított, amit az új történeti kutatások azonban inkább cáfolnak, semmint megerősítenek.⁴⁸

Írói karrierjének további megbecsültségét jól szemlélteti, hogy 1923-tól haláláig a Kisfaludy Társaság elnöke volt, 1924-től élete végéig alapító elnöke a Corvin Mátyás Irodalmi Társaságnak – melynek feladata az olasz–magyar kulturális kapcsolatok ápolása volt –, 1930-ban az elsők között kapott Corvin-láncot Horthy kormányzótól, 1932–1936 között pedig a Magyar Pen Club elnöki tisztét töltötte be.⁴⁹

⁴⁶ *Berzeviczy Albert*: Deák Ferenc 1803–1876. In: Deák Ferenc műveiből. Berzeviczy Albert bevezetésével. Bp. 1934. 7–20.

⁴⁷ *Tilkovszky Lóránt*: Az Akadémia anyagi körülményei és működésének szelleme. In: A Magyar Tudományos Akadémia. i. m. 1975. 274.

⁴⁸ *Pap József*: A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? *Aetas*. 2003/3–4. 159–176.

⁴⁹ Magyar országgyűlési almanach 1931–1936. Szerk. Lengyel László – Vidor Gyula. Bp. 1931. 476.

A két világháború közti időszakban a magyar diplomácia hamar felismerte a nemzetközi szervezetek (Népszövetség, Interparlamentáris Unió) keretében megélénkült nemzetközi kisebbségvédelmi tevékenység jelentőségét, mivel azonban Magyarország 1922-ig nem volt tagja a Népszövetségnek, ezért addig az Interparlamentáris Unió volt az a fórum, ahol az érdekérvényesítésre lehetőség nyílt. Maga Berzeviczy is többször felszólalt kisebbségvédelmi kérdésekben, és 1922–1926 között a Magyar Nemzeti Bizottság elnökeként folyamatosan figyelemmel kísérte az utódállamokban élő magyar közösségek érdekvédelmi küzdelmeit. Fel szerette volna számolni azt az állapotot, hogy a magyar tudományos és szépirodalmi munkák nem, vagy csak erősen korlátozott számban jutottak el a határon túli magyarokhoz.⁵⁰

Az igazi szakterülete azonban mindvégig a nemzetközi leszerelés kérdése volt. Az Unió több konferenciáján is beszélt a téma fontosságáról (1921: Stockholm, 1922: Bécs, 1923: Koppenhága), az 1924-es bécsi kongresszuson emellett szót ejtett a nemzetközi gazdasági szolidaritás szükségességéről is. Az 1927-es párizsi értekezleten kijelentette, hogy Magyarország nem helyesli a trianoni békeszerződést, annak megváltoztatását kívánja, de amíg a békeszerződés rendelkezései érvényben vannak, addig a leszerelés és a kisebbségi autonómiák kapcsán azok kölcsönös tiszteletben tartását fogja szorgalmazni.⁵¹

Az 1928-ban kiadott, Igazságot Magyarországnak című kötetben is a lefegyverzésről értekezett. Szerinte a békeszerződések történetében példátlan volt az a rendelkezés, mellyel Trianonban kimondták, hogy a magyar hadsereg csakis az ország belső rendjének fenntartására, illetve határőrszolgálatra vethető be, mivel ez megfosztotta az országot a külső támadással szemben történő jogos önvédelemtől. Bírálta a győztes nagyhatalmakat, amiért azok fokozták a fegyverkezésük ütemét, miközben a legyőzött államokra rákényszerítették a lefegyverzési rendelkezések szigorú betartását.⁵²

Az Interparlamentáris Unió 1928-as, berlini konferenciáján fellépett a román küldöttséggel szemben az úgynevezett „optáns-perben”,⁵³ és előadásában kitért arra is, hogy lehetővé kell tenni a nem megfelelőnek bizonyult határok kiigazítását. Amennyiben azonban ez nem megoldható, akkor a kisebbségek helyzetének

⁵⁰ Balogh Jenő: Berzeviczy Albert emlékezete. Bp. 1938. 12.

⁵¹ Drucker György: Berzeviczy Albert és az Interparlamentáris Unió. Pécs. 1935. 3–6.

⁵² Berzeviczy Albert: A trianoni szerződés és a lefegyverzése. In: *Apponyi Albert [et al.]*: Igazságot Magyarországnak. A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Bp. 1928. 335–346.

⁵³ A per alapját az képezte, hogy az impériumváltást követően Romániában a békeszerződés előírásának ellenére minden olyan nagybirtokot kártalanítás nélkül kisajátítottak, melynek tulajdonosa a román helyett magyar állampolgárságot választotta.

méltányos kezelésével kell elviselhetőbbé tenni azokat.⁵⁴ Az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának elnöki pozíciójáról 1934 novemberében mondott le, röviddel az után, hogy véget ért a szervezet isztambuli gyűlése. A csoport örökös díszelnökévé választották, utóda pedig Walkó Lajos (1880–1954), Bethlen István egykori kereskedelemügyi-, valamint ideiglenes külügyminisztere lett.

Díszelnöki posztját már nem sokáig tölthette be, mivel 83 éves korában, 1936. március 22-én, a hivatalos tájékoztatás szerint szívbénulás következtében, elhunyt.⁵⁵ Balogh Jenő (1864–1953), aki a második Tisza-kormány igazságügy-minisztere, valamint Berzeviczy elnöklete alatt 1920–1935 között az MTA főtitkára volt, az Akadémia 1938. január 13-i közülésén ekképpen búcsúzott tőle: „Berzeviczy Albert emléke mégsem fog gyorsan elmúlni. Nemcsak mi, akiknek megadatott, hogy körülötte éljünk vagy éppen vele dolgozhassunk és akik hamar eltűnünk; nemcsak más ivadék, amely majd utánunk jön és szintén csak elmegy a minden élők útján, hanem boldogult kitűnő elnökünk nevének fennmaradását késő századokban is biztosítani fogja örökké élő nemzete, amelyet a tudomány, a közművelődés, a polgáriasodás, a haladás mezőin közel 60 esztendőn keresztül nemcsak fényes tehetségekkel (ez az ő áldása volt), hanem hűséggel, lelkesedéssel, néma hazaszeretettel, soha nem lankadó munkával és ragyogó sikerekkel szolgált.”⁵⁶

⁵⁴ *Drucker Gy.*: Berzeviczy Albert. i. m. 6.

⁵⁵ Berzeviczy Albert meghalt. Pesti Hírlap. 1936. 03. 24. 9.

⁵⁶ *Balogh J.*: Berzeviczy Albert. i. m. 39.